

Галина ГРИМАШЕВИЧ
(Житомир)

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НАЗВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Анотація. У статті представлено матеріал про укладання словника назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок, особливості побудови словникових статей, зафіксованих фонетичних та дериваційних варіантів, опис семантики відзначених номенів.

Ключові слова: назви одягу і взуття, середньополіський діалект, семантика, фонетичний варіант, дериваційний варіант, словник.

Summary. The paper presents the materials about the compilation of clothes and shoes names dictionary based on the materials of Middle Polissya and adjacent dialects. The peculiarities of dictionary articles composition, discovered phonetic and diversion variants, the description of the names semantics are given in the article.

Key words: clothes and shoes names, Middle Polissya dialect, semantics, phonetic variant, diversion variant, dictionary.

Діалектна лексика різних тематичних груп архайчних регіонів Славії упродовж останніх десятиліть зазнає відчутних змін, зумовлених прискороною архайзацією різних елементів побуту, проникненням літературної мови в діалекти, старінням носіїв діалектного мовлення, міграційними процесами тощо. Тому кожен діалектний словник, у якому представлена відповідна група лексики, стає не тільки лінгвістичним джерелом, а й культурологічним, етнографічним і фольклорним, оскільки досить часто в ньому представлено різні галузі матеріальної та духовної культури народу.

Загальноприйнятою в сучасній діалектології є думка про системне дослідження різних тематичних груп лексики, яка передбачає фіксацію не лише діалектних утворень, а й слів, які існують у літературній мові та інших діалектах. На досліджуваній території переважна їх більшість має виразні фонетичні особливості, зумовлені фонетичними рисами середньополіського діалекту. Прихильниками створення повного діалектного словника, який уміщував би і специфічні діалектні утворення, і слова, які наявні в літературній мові, були М. Грицак [10] та Б. Ларін [11]. Останній, крім вищезазначеного, доводив переваги повного словника, вважаючи, що диференційований словник не дає надійної бази для лексикологічних досліджень [11].

Поліський етномовний континуум здавна був у полі зору етнографів, фольклористів, істориків, археологів, пізніше – мовознавців, зокрема і лексикографів, адже кожне зафіксоване і збережене слово є неоціненним скарбом для майбутніх лінгвістичних досліджень. Полісся як унікальна діалектна зона до сьогодні є важливим джерелом для мовознавців загалом та лексикографів зокрема, що репрезентовано в українській, білоруській, рідше – російській лексикографії. Систематизований опис лексикографічних праць різних типів, у яких зафіксовано мовні перлини поліського регіону, представлено в одній із наших розвідок [7], тому ми не акцентуємо уваги на аналізові словництва, у якому різнопланово представлено поліське наріччя.

Мета нашої розвідки – представити основні положення репрезентації тематичної групи лексики

одягу та взуття середньополіського діалекту в лексикографічному висвітленні. Завдання статті – здійснити опис структури, способу представлення назв одягу та взуття Середнього Полісся і суміжних територій у регіональному діалектному словнику „Назви одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок” [9].

Укладання регіональних діалектних словників різного типу на базі поліських говорів є дуже важливим, оскільки на їх основі можна буде укласти повний зведений словник поліських говорів. Кожне почуте діалектне слово варте уваги діалектолога, але ще більшої цінності набуває воно в лексикографічній праці, яка стане в нагоді багатьом дослідникам. Укладання словника назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок зумовлено тим, що досі ця тематична група лексики не стала систематичним лексикографічним надбанням, хоча побутова лексика поліського наріччя, зокрема й назви одягу та взуття, упродовж останніх років представлена у дослідженнях Ф. Бабія (говірки середнього басейну Горині) [1], Л. Пономар (Західне Полісся) [13], М. Никончука [12] і Г.Гриماشевич (Середнє Полісся) [5].

У запропонованому словнику назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок [9] представлено більше двох тисяч словникових статей, які подають інформацію про лексичний склад, семантику, фонетичні та словотвірні особливості, просторове розміщення назв одягу та взуття, їх деталей та пов'язаних із виготовленням цих реалій дій (локалізація подана з точністю до населеного пункту) у говірках Середнього Полісся та на суміжних територіях (165 середньополіських говірок, із яких 7 – говірки Білорусі; 9 – східнополіських та ряд суміжних говірок переважно Житомирської області) .

Словник укладено за алфавітно-гніздовим принципом. Словникова стаття складається з реєстрового слова (нормативна літературна лексема чи літературизована форма за відсутності слова в літературній мові), транскрипції (використано прийняту в діалектології наукову транскрипцію, яка представлена і в інших діалектологічних працях), граматичної ремарки (вказівка на рід іменника, прикметника,

вид дієслова, незмінність прислівника тощо), зазначення семантики слова, номера населеного пункту, де зафіксовано назву (список населених пунктів подано на початку словника). Проблемними при укладанні словника було запитання: у якій числовій формі подавати реєстрове слово? Це зумовлено тим, що ряд лексем у говірках функціонує переважно у формі множини, тому, на нашу думку, доречніше подавати їх саме в такому вигляді, що і представлене у словнику з поміткою „переважно”.

Семантика зафіксованих назв здебільшого подається описово, з уточненнями, які наводили інформатори, завдяки чому вдається глибше охарактеризувати властивості денотата, спосіб оздоблення, виготовлення, призначення, використання одягу та взуття тощо. Зрідка значення представлено еквівалентом української літературної мови, оскільки інформатори не додавали ніякої іншої інформації про цей предмет одягу.

Фіксація діалектного матеріалу дозволила представити розширену семантичну структуру лексем, оскільки на досліджуваній території відзначено як полісемічні, так і поліваріантні утворення. Так, багатозначними виявилися назви *бунда* (27 значень та їх відтінків), *гестка* (25), *лейбик* (24), *жупан* (22), *маринатка* (22), *сак* (22), *гуня* (20), *гунька* (19), *намітка* (19), *запaska* (18), *бобка* (17), *бурка* (17), *бурнус* (17), *чемерка* (17), *бобрик* (16), *лапті* (16), *плахта* (16), *свита* (15), *пілка* (14), *френч* (14), *лапсердак* (13), *літник* (12), *козачина* (12), *козачка* (12), *мокроступці* (12), *постоли* (12), *очкур* (11), *кошуля* (10), *катанка* (10), *різанка* (9), *косоворотка* (8), *кобеняк* (7), *обчас* (6), *патинки* (6), *румунки* (3) та ін.

Фонетичними особливостями середньополіського діалекту зумовлена значна кількість фонетичних варіантів репрезентованих назв, які подаються в одній словниковій статті, починаючи від варіанта, вживаного у значній кількості говірок, до одиничного використання. Значну кількість варіантів демонструють назви *комір* (відзначено 25 варіантів), *устілка* (23), *піджак* (21), *светр* (17), *галіфе* (13), *дерга* (13), *камізьелька* (12), *гудзик* (11), *корсет* (10), *підкладка* (10), *більйо* (9), *джермпер* (9), *жакет* (8), *кацавейка* (8), *кибалка* (8), *китиці* (8), *літник* (8), *маринатка* (8), *очкур* (8), *постіл* (8), *резиняки* (8), *валянки* (7), *калоші* (7), *лапсердак* (7), *намітка* (7), *андарак* (6), *башлик* (6), *підшва* (6), *бурнус* (6), *арм'як* (5), *бунда* (5), *гестка* (5), *кобеняк* (5), *козачинка* (5), *магерка* (5), *мохрі* (5), *різанка* (5), *витяжки* (4), *кошуля* (4), *голошийка* (3), *дерев'янки* (3), *лейбик* (3) та ін.

Дериваційні та граматичні варіанти представлені в окремих словникових статтях: *берег*, ч. – ‘квітчасте обрамлення хустки’, *береги*, мн. – ‘борти, поля у капелюсі’; *бережок*, зменшене до *берег*, ч. ‘квітчасте обрамлення хустки’; *берет*, ч. ‘головний убір з м'якої тканини або плетений без околиша і козирка’; *беретик*, ч. ‘т.с.’, *беретка*, ж. ‘т.с.’; *брижа*, ж. ‘смужка матерії для прикраси одягу, зібрана в складки’, *брижка*; ж. ‘т.с.’, *волок*, ч. ‘мотузок,

вервечка у постолах, яка тримає на нозі постіл і онучу’, *волока*, ж. ‘т.с.’, *волочка*, ж. ‘т.с.’; *голоплеча*, ж. ‘жіноча сорочка без рукавів з великим овальним вирізом на шії’, *голоплечка* ж. ‘т.с.’, *голошия* ж. ‘т.с.’, *голошийка* ж. ‘т.с.’; *гунь*, ч. ‘верхній одяг на ваті, фуфайка’, *гуні*, перев. мн. ‘гумове або шкіряне взуття у вигляді калош’, *гуня* ‘верхній одяг з домотканого сукна чи полотна, свита’, *гунька* ‘т.с.’; *дяг*, ч. ‘смужка лика, яку використовують для плетіння постолів’, *дяга*, ж. ‘т.с.’, *дяго*, с. ‘т.с.’, *дяжка*, ж. ‘т.с.’, *дяги*, мн. ‘старий порватий одяг’ та ряд інших.

У словнику представлена значна кількість назв, які відомі в літературній мові, в інших діалектних угрупованнях, хоча на досліджуваній території вони можуть відрізнятися зазначеними вище фонетичними та граматичними рисами, а також семантикою. Так, для лексеми *риза* на Середньому Поліссі відзначено семантику ‘довга жіноча спідниця’, *річ* ‘труба вовняна тканина чорного кольору’, *серветка* ‘чоловіча сорочка’, *галка* ‘велика чорна квітчаста хустка’, *гарнітур* ‘комплект чоловічого одягу, який складається із штанів, піджака і жилетки’, *заборона* ‘частина волоки, яку прив'язують до ноги’, *кульки* ‘жіноча вушна прикраса, сережки’, *ластівка* ‘клин під рукавом сорочки’, *ярмо* ‘плечова частина спідньої жіночої сорочки’, *чорнобривці* ‘жіночі чоботи, у яких халяви чорні, а низ – червоний’ та ряд інших, хоча поряд із цими специфічними значеннями функціонують і загальновідомі.

Водночас у словнику представлено назви, зафіксовані тільки в одній із досліджуваних говірок: *гвалт* ‘широкий жіночий піджак, у поли якого замотують дитину’, *аберок* ‘дитячий шарф’, *абсардут* ‘легкий літній піджак’, *байстрючка* ‘невеличка ляна хустка’, *балта* ‘довгополий розстібний халат’, *бияк* ‘взуття з дерев'яними підшвами’, *бомбош* ‘велике за розміром гумове взуття, яке носять на босу ногу’, *бражка* ‘шапка з овчини’, *брушлак* ‘чоловічий піджак’, *броньовик* ‘взуття з дерев'яними підшвами’, *бургар* ‘чоловічий кожух’, *ведна* ‘спідня спідниця’, *верчовик* ‘постіл, виплетений із лози’, *вишкварка* ‘плисова чоловіча сорочка’, *вручі* ‘зимові вовняні пухнасті рукавиці’, *вуглик* ‘вузька маніжка на сорочці’, *габелко* ‘короткий кожух’, *гамесло* ‘лико, скручене в коло’, *голенка* ‘блузка з короткими рукавами’, *гуддя* ‘довге жіноче плаття’, *джим* ‘чобіт із гострим вузьким носком’, *дибці* ‘високі каблукі у жіночому взутті’, *довбешка* ‘взуття, видовбане з дерева’, *дубчак* ‘постіл із дубових смуг’, *жими* ‘туфлі з тупими носками’, *жухати* ‘прати одяг руками’, *зальк* ‘довга накидка з прорізом для рук’, *заначка* ‘кишеня’, *занишечка* ‘гудзик’, *іляш* ‘чоловіча сорочка з цупкої бавовняної тканини’, *лант* ‘стоптаний постіл’, *ловт* ‘короткий літній піджак’, *лонка* ‘жіноча квітчаста блузка’, *лоті* ‘жіночі туфлі з високими каблуками’, *люжел* ‘жіночий жакет’, *макаторка* ‘чоловіча шапка у вигляді макітри’, *наноски* ‘взуття з дерев'яними підшвами’, *натикачі* ‘кімнатне взуття без задників із відкритою п'ятою’, *нокчі* ‘теплі, плетені з вовни шкарпетки’, *озадок* ‘задня частина постола’, *окравок*

‘порвана смужка лика в постолі’, *отвир* ‘відкидний комір’, *очанка* ‘святковий пишний одяг’, *пахвик* ‘кишеня в одязі’, *рудька* ‘стара витерта шуба’ та багато інших. Ряд із них не відзначений у жодному з опрацьованих джерел (більше 500 позицій), тому ми зробили припущення, що їх можна назвати ендемізмами Середнього Полісся [докладніше див.: 3].

Звичайно, наявність ілюстрацій-фраз збагатила б аналізований словник. Але відсутність їх зумовлена тим, що під час збирання діалектного матеріалу поряд із відповідями на запитання про конкретні види одягу та взуття проводилися записи текстів за невеличкою програмою-питальником [див.: 4], у якій передбачено питання про функціонування одягу та взуття (і, відповідно, й назв) в обрядовості, у звичаях та повір’ях поліщуків, при веденні домашнього господарства. Однак ці записи демонструють використання в обрядовості тільки певної кількості

назв, переважно основних репрезентантів сем, а синонімічні відповідники практично відсутні. Це призвело до відсутності ілюстрацій, які увиразнили б представлення матеріалу, дали б змогу не лише розкрити семантику слова, а й подати допоміжну функціональну, етнографічну, культурологічну інформацію, виявити особливості функціонування та поведінку діалектного слова в текстовому оточенні. Однак цю проблему ми розв’язуємо в пізніших наукових студіях, у яких подаємо тексти, їх аналіз, представляємо етнолінгвістичний аспект дослідження номінації одягу та взуття, функціонування досліджуваних назв у пареміях поліщуків тощо [2; 4; 6; 8]

Перспективи подальших досліджень убачаємо в етнолінгвістичному та текстологічному аспектах дослідження номінації одягу та взуття у говірках Середнього Полісся.

Література

1. Бабий Ф.И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов): Дисс. ... канд. филол. наук: Спец.: 10.02.02. – украинский язык. – Ужгород, 1985. – 228 с.
2. Гримашевич Г.І. Діалектний текст як об’єкт дослідження (на матеріалі зразків живого поліського мовлення) // Волинь – Житомирщина. – 2003. – № 9. – С. 150–153.
3. Гримашевич Г.І. Ендемізми в поліських говірках // Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми. – Львів, 2004. – С. 246–250.
4. Гримашевич Г.І. Етнолінгвістичний аспект дослідження номінації одягу та взуття у говірках Середнього Полісся // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир, 2007. – С. 77–90.
5. Гримашевич Г.І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті: Дис. ... канд. філол. наук: Спец.: 10.02.01 – українська мова. – К., 2003. – 532 с.
6. Гримашевич Г.І. Повір’я про одяг та взуття Овруччини // Волинь-Житомирщина. – 2005. – № 13. – С. 177–192.
7. Гримашевич Г.І. Поліська лексикографія // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 17. – Житомир, 2004. – С. 129–131.
8. Гримашевич Г.І. Прислів’я, приказки, загадки та жартівливі пісні, пов’язані з використанням одягу та взуття // Волинь-Житомирщина. – 2002. – № 8. – С. 171–176.
9. Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок. – Житомир, 2002. – 184 с.
10. Грицак М.А. Якого типу повинні бути регіональні словники? // Тези доповідей і повідомлень XVIII наукової конференції Ужгородського університету. Серія мовознавча. – Ужгород, 1964. – С. 24–27.
11. Ларін Б.О. Принципи укладання обласних словників української мови // Діалектологічний бюлетень. – Випуск 6. – К., 1956. – С. 3–18.
12. Никончук М.В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. – Житомир, 1998. – 230 с.
13. Пономар Л.Г. Назви одягу Західного Полісся. – К., 1997. – 182 с.